

2019

Returns Unraveled: Reflections on Appropriate Destinies for Museum Objects with Questionable Pasts

Jos van Buerden

jos.vanbeurden@inter.nl.net

Kathleen M. Adams

Loyola University Chicago, kadams@luc.edu

Paul Catteeuw

paul.catteeuw@telenet.be

Follow this and additional works at: https://ecommons.luc.edu/anthropology_facpubs

Part of the [Social and Cultural Anthropology Commons](#), and the [Social Justice Commons](#)

Recommended Citation

van Buerden, Jos; Adams, Kathleen M.; and Catteeuw, Paul. Returns Unraveled: Reflections on Appropriate Destinies for Museum Objects with Questionable Pasts. *Volkskunde*, 120, 3: 305-339, 2019. Retrieved from Loyola eCommons, Anthropology: Faculty Publications and Other Works,

This Article is brought to you for free and open access by the Faculty Publications and Other Works by Department at Loyola eCommons. It has been accepted for inclusion in Anthropology: Faculty Publications and Other Works by an authorized administrator of Loyola eCommons. For more information, please contact ecommons@luc.edu.

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-No Derivative Works 3.0 License](#).
© Volkskunde, 2019.

Teruggave ontrafeld

Reflecties over museumobjecten in tijden
van repatriëring en restitutie

“Repatriëring kan voor instellingen erg de moeite waard zijn, en hoewel het tijdrovend is en veel menselijke en financiële middelen opslopt, zijn de voordelen ver strekkend en gaan ze verder dan alleen het juiste doen.”¹

Handboek voor Inheemse Repatriëring, Canada

Er bestaan veel misverstanden en emoties rond de teruggave² van geroofde en officiële collecties uit koloniale contexten. Daardoor botsen voor- en tegenstanders van teruggave vaak. Voorstanders onderstrepen de rechten van voormalige koloniën om verdwenen voorwerpen terug te krijgen en de plicht van voormalige kolonisatoren om actief mee te werken aan hun terugkeer. Voor voorvechters van teruggave is de dekolonisatie niet voltooid tenzij belangrijke objecten en collecties terugkeren naar hun plaats van herkomst. Zij ervaren een zeer gebrekkig evenwicht tussen de kwaliteit en de kwantiteit van koloniale collecties in westerse musea enerzijds en in de musea van voormalige koloniën anderzijds. Tegenstanders betwisten echter juist het idee dat er een soort ‘plicht’ bestaat om deze objecten terug te geven. Ze onderstrepen het gebrek aan wetten of verdragen die dergelijke handelingen vereisen. Voor hen is het gevaar groot dat de teruggave van één object een domino-effect zal hebben, dat de ultieme ontmanteling en sloop van musea in het westen in gang zet. Bovendien vragen ze zich af of voormalige koloniën voldoende uitgerust zijn om de teruggegeven objecten afdoende te verzorgen. En sommigen wijzen erop dat het allemaal zo lang geleden was dat deze objecten werden verzameld, dus deze debatten zijn onnodige afleidingen.

1 Royal BC Museum and the Haida Gwaii Museum at Kay Llnagaay, *Indigenous Repatriation Handbook*, 2019, 61. (cfr. recensie James D. Nason in dit nummer) (19-11-2019).

2 In het gebruik van termen voor “teruggave” volgen we Lyndel Prott. Volgens haar is “return” betrekkelijk neutraal, terwijl aan “restitutie” een verwerving in strijd met de wet ten grondslag ligt. “Repatriëring” wordt meestal gebruikt voor overdracht van menselijke resten en sacrale voorwerpen. Lyndel V. Prott, *Witnesses to History – Documents and Writings on the Return of Cultural Objects*. Paris, UNESCO Publishing, 2009, p. XXI-XXIV.

Deze inleiding wil deze discussies situeren en eraan bijdragen. In de volgende pagina's maken we een onderscheid tussen objecten die door extern kolonialisme elders zijn terechtgekomen en objecten die door intern kolonialisme zijn verdwenen. We plaatsen de discussie over de teruggave van koloniale collecties naast die over Naziroofkunst om licht te werpen op bredere kwesties rond de teruggave.

In 1955 bezocht de Oost-Duitse premier Otto Grotewohl de Volksrepubliek China. Hij wilde meer diplomatieke erkenning van zijn land. Als geschenk had hij tien vlaggen en een oude Chinese encyclopedie bij zich. Soldaten van keizer Wilhelm II hadden ze in 1897 in beslag genomen, toen China niet snel genoeg bezweek voor Duitse eisen voor een handels- en marinebasis. Van de 190 vlaggen die oorspronkelijk in beslag werden genomen en naar Berlijn waren getransporteerd, gingen alle, op tien na, in vlammen op tijdens bombardementen in de Tweede Wereldoorlog. China's toenmalige premier en minister van Buitenlandse Zaken Zhou Enlai was zichtbaar blij toen hij het geschenk van de Oost-Duitse premier accepteerde. Voor de twee landen was de teruggave "een symbolische breuk met de koloniale erfenis van Duitsland". Zoals Grotewohl zei: "Tijdens het kolonialisme zijn veel dingen gestolen. We willen niets met kolonialisme te maken hebben. Er mogen geen gestolen dingen meer in onze musea zijn." Op zijn beurt antwoordde Zhou Enlai: "De dag dat alles terugkomt, is niet ver meer."³

Afb.1: (© Jos van Beurden) De tentoonstelling "Encounters" van 2013 in het Tropenmuseum, Amsterdam stelde het bezit en de wijze van tentoonstellen van veel objecten ter discussie. In deze houten verpakking zit een embryo uit een koloniale context. Ooit een pronkstuk, is het nu een "ongemakkelijk bezit".

The exhibition "Encounters" of 2013 in the Tropenmuseum, Amsterdam, questioned the possession and manner of exhibiting many objects. This wooden packaging contains an embryo from a colonial context. Once a showpiece, it is now an "uncomfortable possession".

3 Deutsches Historisches Museum, *German Colonialism – Fragments Past and Present*. Berlin, 2016, p. 220. De citaten komen van een oude zwart-wit film en zijn door ons vertaald (29-12-2016).

Afb. 2, 3 en 4: (© Jos van Beurden) In de koloniale periode zijn veel Buddha hoofden van hun torso verdwenen op de Borobudur op Java. Een ervan staat in het Rijksmuseum, Amsterdam (AK-MAK 239), een ander in het Tropenmuseum, Amsterdam (TM-A-5947). In 2003 toonde Indonesië zich geïnteresseerd in de terugkeer ervan. In the colonial period, many Buddha heads disappeared from their torso on the Borobudur in Java. One is in the Rijksmuseum Amsterdam (AK-MAK 239), another in the Tropenmuseum, Amsterdam (TM-A-5947). In 2003, Indonesia showed interest in their return.

Vandaag, 65 jaar later, weten we dat beide leiders veel te optimistisch waren over de teruggave van oorlogsbuit en andere onvrijwillig afgestane schatten. Pas recent hebben discussies over objecten en collecties uit koloniale contexten een opmerkelijke impuls gekregen. Voorbeelden zijn er in overvloed. In 2018 beval president Emmanuel Macron van Frankrijk dat 26 objecten aan de Republiek Benin zouden worden teruggegeven. Ze werden in 1892 door Franse soldaten uit deze regio van West-Afrika geroofd.⁴ Het besluit van president Macron was een reactie op een claim uit 2016 van de Republiek Benin om ongeveer 5.000 voorwerpen terug te geven. President Macron had daarvoor het baanbrekende advies van Felwine Sarr en Bénédicte Savoy bestudeerd voor een radicaal nieuw Frans terugkeerbeleid en besloten dat het tijd was om actie te ondernemen.⁵

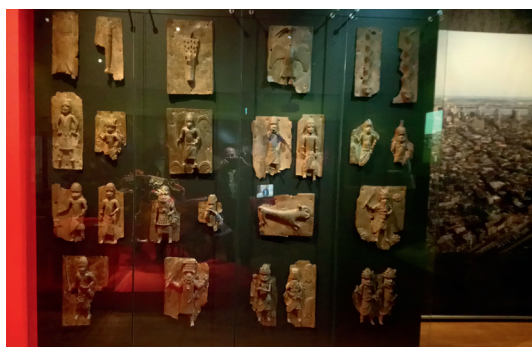
Een voorbeeld uit 2019 betreft de teruggave van een bijbel en een zweep door de Duitse deelstaat Baden-Württemberg die hadden toebehoord aan Namibië's nationale held, Hendrik Witbooi. Het Linden Museum in de hoofdstad Stuttgart had deze oorlogsbuit meer dan honderd jaar bewaard. Het was moeilijk voor de Namibiërs om te beslissen aan wie de objecten moesten

4 <https://www.theartnewspaper.com/comment/french-report-calls-for-massive-restitution-of-african-artefacts-while-macron-promises-return-of-26-items-to-benin> (7-11-2019).

5 Felwine Sarr & Bénédicte Savoy, *The Restitution of African Cultural Heritage. Toward a New Relational Ethics*. Paris, 2018, https://restitutionreport2018.com/sarr_savoy_en.pdf (17-9-2019).

worden teruggegeven: er waren verschillende mogelijkheden, waaronder het Nationaal Archief (en dus de nationale overheid), de Nama-mensen die ooit werden geleid door Witbooi, of het Witbooi Koninklijk Huis.⁶

Er zijn nog veel meer voorbeelden uit andere Europese landen, zoals de artikelen in deze speciale uitgave tonen, maar deze twee geven meteen aan hoeveel factoren een rol spelen in discussies over teruggave. Sommige voormalige koloniën willen heel graag hun historische en culturele schatten terug. Ze dienen claims in. Anderen zijn voorzichtiger en vooral geïnteresseerd in stukken, waarmee zij hiaten in hun eigen museumcollecties kunnen opvullen. Een paar voormalige kolonisatoren bieden vrijwillig aan om objecten terug te geven, de meeste andere reageren alleen na claims. Sommige objecten zijn oorlogsbuit, andere lijken verkregen op een minder betwistbare gewelddadige manier. Sommige voormalige kolonisatoren zijn bereid de eigendom van objecten over te dragen aan de brongemeenschappen, terwijl anderen niet verder gaan dan langetermijnleningen. Landen zoals Ethiopië en China zijn nooit gekoloniseerd. Toch zijn ze zwaar getroffen door de Europese expansiedrang en leden ze in een koloniale context of kader.⁷ Weer andere groepen hebben het verlies van erfgoedobjecten ervaren als gevolg van processen van intern kolonialisme, met name inheemse gemeenschappen in de Verenigde Staten, First Nation-groepen in Canada en Nieuw-Zeeland en Australische Aboriginalgroepen.

Afb. 5, 6 en 7: (© Jos van Beurden) V.l.n.r. Benin objecten in Nationaal Museum van Wereldculturen (Amsterdam), Kunstkammer (St.-Petersburg), Linden Museum (Stuttgart). In 1897 maakten Britse soldaten duizenden voorwerpen buit die toebehoorden aan het Edo Koninkrijk in Nigeria. Genoemd naar de hoofdstad Benin City, zijn de voorwerpen over de gehele wereld verspreid geraakt. F.l.t.r. Benin objects in Weltmuseum (Vienna), National Museum of World Cultures (Amsterdam) and Kunstkammer (St. Petersburg), Linden Museum (Stuttgart). In 1897, British soldiers confiscated thousands of objects that belonged to the Edo Kingdom in Nigeria. Named after the capital Benin City, the objects have been dispersed all over the world.

6 https://www.arnold-bergstraesser.de/sites/default/files/field/pub-download/kossler_the_bible_the_whip_final_0.pdf (17-12-2019).

7 De term “koloniale contexten wordt bijvoorbeeld gebruikt in de Duitse *Leitfaden zum Umgang mit Sammlungsgut aus kolonialen Kontexten*, <https://www.museumsbund.de/wp-content/uploads/2018/05/dmb-leitfaden-kolonialismus.pdf> (17-12-2019). Felwine Sarr en Bénédicte Savoy spreken over het “koloniale kader” in hun advies aan de Franse President Macron, http://restitutionreport2018.com/sarr_savoy_en.pdf (07-12-2019), 31 & 55.

In deze inleiding worden drie gerelateerde categorieën ontheemde betwiste objecten en collecties besproken, wordt ingegaan op de complexiteit van die categorieën en krijgen lezers een inleiding op de artikelen die deel uitmaken van deze speciale uitgave.

Teruggave van erfgoedobjecten ontvreemd via extern kolonialisme

Er bestaat een lange geschiedenis van protest in verband met geroofd cultureel erfgoed als gevolg van extern kolonialisme. 19de-eeuwse dagboeken en reisverslagen evenals recenter historische onderzoek vermelden intense tegenstand van lokale mensen tegen koloniale soldaten, officieren of missionarissen die rituele voorwerpen in beslag namen of vernietigden.⁸ Na de onafhankelijkheidsgolf na de Tweede Wereldoorlog in Azië en Afrika werden teruggaveclaims feller. In de daaropvolgende discussie onderscheiden we drie golven die een eigen discours met zich meebrachten: een eerste kolonialismediscours, een ontwikkelingsdiscours en een tweede kolonialismediscours.⁹

In het eerste kolonialismediscours lieten voormalige koloniën, verenigd in de Beweging van Ongebonden Landen, van zich horen. Ze bekritiseerden de kolonisten, pleitten voor politieke en economische onafhankelijkheid en drongen aan op het verbreken van de banden met de voormalige metropolen, terwijl sommigen expliciet de terugkeer van verloren schatten vroegen.¹⁰ De meeste nieuwe landen waren druk bezig met de opbouw van hun bestuur op nationaal, regionaal en lokaal niveau en het cultiveren van hun nieuw gevonden nationale eenheid. Deskundigen die als architect konden dienen voor een teruggavebeleid waren er nauwelijks. In sommige gevallen was de relatie met de voormalige kolonisator zo verslechterd dat ze geen specifieke eisen durfden stellen. Zoals hierboven aangegeven betroffen de claims vaak collecties die de nationale identiteit van de nieuw opgerichte natie moesten versterken. Maar over het algemeen mislukten hun pogingen om geplunderde erfgoedobjecten terug te krijgen. Een opmerkelijke uitzondering op dit patroon was de eerder genoemde teruggave van vlaggen door Oost-Duitsland aan China. Er waren ook andere incidentele teruggaven.¹¹ De meeste Europese landen waren zich weinig bewust van deze wensen tot teruggave, ze maakten zich er geen zorgen over. Toch vormden, voor sommige Europese musea en burgers, de voormalige koloniën een ongemakkelijke herinnering aan de ongelijke verdeling van

8 John Williams, *A Narrative of missionary enterprises in the South Sea Islands*. London (Snow), 1838, p. 192; 179; 65, 70, 149; 108, 177. M. Couttenier, 2018. "EO.0.0.7943". *BMGN - Low Countries Historical Review*, 133 (2), p. 91-104. DOI: <http://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.10553>. Michel Leiris, *L'Afrique fantôme*. Paris, Gallimard, [1934] 1981, p. 450.

9 Susan Legêne (Vrije Universiteit Amsterdam) inspireerde tot deze driedelige periodisering. Haar idee is hier uitgewerkt.

10 Vijay Prashad, *The Darker Nations – A People's History of the Third World*. New York, 2007.

11 Jos van Beurden, *Treasures in Trusted Hands – Negotiating the Future of Colonial Cultural Objects*. Leiden, 2017, 24 ff.

historische en culturele schatten en de manier waarop zij en andere koloniale machten vele voorwerpen in hun musea hadden verworven.

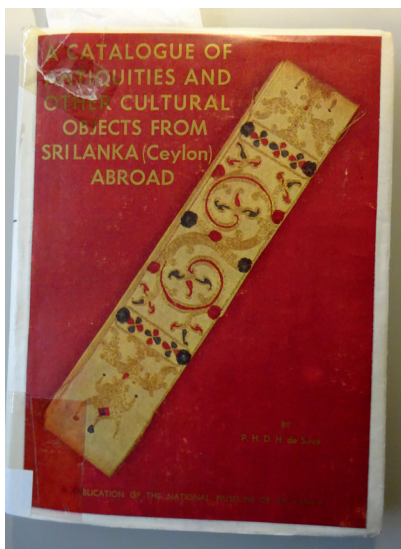
Als reactie op dit discours dat de aandacht vestigde op het meenemen van objecten en Europeanen met hun ongemakkelijke koloniale verleden confronteerde, begonnen leiders in die Europese landen een vriendelijker ontwikkelingsgericht discours. Dit nieuwe discours trok in wezen een scheidslijn tussen de methoden uit het koloniale verleden en het nieuwe postkoloniale tijdperk van 'hulp'. Europese landen waren bereid hulpfondsen beschikbaar te stellen voor de verbetering van de museuminfrastructuur in hun oude koloniën. Enkel stemden bereidwillig in met de teruggave van voorwerpen die de leemten in de collecties van hun oude koloniën moesten vullen.

Toch was van grootschalige teruggaven geen sprake. Soms werd de term "geschenk" gebruikt, in plaats van "return" of "teruggave". In de jaren zeventig gaven bijvoorbeeld Nederland en België schatten terug aan Indonesië en de DR Congo. In beide gevallen werden de overdrachten gedefinieerd als "geschenk". Ze zouden niet "return" kunnen worden genoemd uit angst dat het label zou impliceren dat ze betrekking hadden op objecten die op onoorbare wijze waren verkregen. De schenkingen waren verre van gul. Nederlandse en Belgische museumdirecteuren trokken zoveel mogelijk aan de rem.¹² Denemarken was echter genereuzer in zijn overdracht van schatten aan zijn koude kolonies, IJsland en Groenland. Australië deed hetzelfde voor Papoea-Nieuw-Guinea. Groot-Brittannië, Frankrijk, Duitsland, Spanje en Portugal deden daarentegen niets. Verschillende Europese landen toonden hun terughoudendheid om claims van koloniale roof onder ogen te zien door hun verzet tegen het "UNESCO Verdrag inzake de Middelen om de Illegale Invoer, Uitvoer en Eigendomsoverdracht van Cultureel Eigendom te Verbieden en te Voorkomen" van 1970. Hun angst voor een sneeuwbaaleffect op claims voor voorwerpen uit koloniale plunderingen was ongegrond, omdat het verdrag geen terugwerkende kracht had.

Sinds het einde van de vorige eeuw is het ontwikkelingsdiscours gaan vervagen. Hulp verdween steeds meer, omdat Europa er minder geld voor over had. Daar bovenop wilden veel voormalige koloniën zich losmaken van dit soort paternalistische afhankelijkheidsrelaties met hun voormalige koloniale meesters. Zij zochten zij elders partners, zoals China, India en andere Aziatische landen. Het nieuwe Museum voor Zwarte Beschavingen in Dakar, Senegal, bijvoorbeeld, werd voornamelijk met Chinees geld gebouwd en het nieuwe nationale museum van DR Congo komt er mede dankzij fondsen en expertise uit Zuid-Korea.

Het wegebben van het ontwikkelingsdiscours creëerde ruimte voor een tweede, nieuw kolonialisme-georiënteerd discours. Dit nieuwere kolonialismediscours onderscheidt zich op verschillende manieren van het eerste kolonialismediscours. Een eerste belangrijk kenmerk is dat de deelnemers eraan veel meer proactieve, moreel gebaseerde of assertieve identiteiten hebben verkregen op basis van het dualisme van "slachtoffers"

12 Jos van Beurden, o.c., 182.

Afb. 8, 9, 10 en 11: (© Jos van Beurden) Omslag van een boek met 15,000 voorwerpen uit Sri Lanka in westerse musea. Sri Lanka's verzoek uit 1980 aan Europese landen om er enkele terug te geven bleef onbeantwoord. Een ervan is het sierkanon, dat soldaten van de Verenigde Oost-Indische Compagnie buitmaakten op de Koning van Kandy in 1765. In 2019 gaf Sri Lanka aan het kanon graag terug te krijgen. Het heeft er een veilige plaats voor. Het bevindt zich nog steeds in het Rijksmuseum, Amsterdam (NG-NM-1015), dat eerst nog verder herkomstonderzoek wil doen.

Cover of a book with 15,000 objects from Sri Lanka in western museums. Sri Lanka's request to European countries in 1980 to get back some of them remained unrewarded. One is the ceremonial canon that soldiers of the Dutch East India Company captured from the King of Kandy in 1765. In 2019, Sri Lanka indicated that it would like to get back the canon. It has a safe place for it. It is still in the Rijksmuseum, Amsterdam (NG-NM-1015), that wants to do further provenance research first.

versus “daders”.¹³ De slachtoffers voelen zich sterker en beter uitgerust dan kort na hun onafhankelijkheid. Sommigen – zoals de Republiek Benin, Nigeria, Senegal, Ivoorkust, Mexico, Cambodja en India – hebben teruggaveclaims ingediend. Velen verbeteren hun museuminfrastructuur. Andere postkoloniale naties die al herhaaldelijk om teruggave hadden gevraagd maar de moed hadden opgegeven omdat hun verzoeken nooit serieus werden behandeld,

13 Elazar Barkan, *The Guilt of Nations: Restitution and Negotiating Historical Injustices*. New York/London (W.W. Norton & Company), 2000, p. XVII & XVIII.

kregen opnieuw moed.¹⁴ De nazaten van de daders, de Europeanen en Noord-Amerikanen, voelen zich steeds meer verantwoordelijk voor onrecht dat door hun voorouders in koloniale contexten is begaan. Het is van belang op te merken dat het verstrijken van de tijd deze normatieve verschuivingen heeft vergemakkelijkt. Een nieuwe, jongere generatie Europese en Noord-Amerikaanse leiders en erfgoedprofessionals is die van het koloniale tijdperk aan het vervangen. Zo zien we nu enkele Europese en Noord-Amerikaanse regeringen, musea en erfgoedinstellingen hun eigen herkomstonderzoek initiëren om betwistbare objecten in hun openbare collecties te identificeren.

Ten tweede is het concept van “oude koloniën” uitgebreid met landen die niet rechtstreeks waren gekoloniseerd maar wel eerder werden geraakt door “koloniale contexten”. Zoals eerder opgemerkt, omvat deze bredere interpretatie landen zoals China en Ethiopië, die ook leden onder het Europese kolonialisme en imperialisme. Beide landen zijn expliciet in hun plannen om geroofde objecten uit het koloniale tijdperk terug te vorderen.

En ten derde hebben globalisering en migratie nieuwe deelnemers aan het discours toegevoegd: diaspora's en hun westerse aanhangers en bondgenoten. Deze groepen organiseren zich in bewegingen zoals Berlin Post-Kolonial, Kolonialismus im Kasten?, NoHumboldt21, CRAN (Conseil Représentatif des Association Noirs), BAMKO-CRAN in België. Deze organisaties hebben vaak radicale ideeën over teruggave geuit en groeien uit tot een internationaal netwerk.¹⁵ Tegelijkertijd is voor sommigen de aanwezigheid van diaspora-postkoloniale groepen in Europa een nieuwe reden om stukken te behouden die de geschiedenis en cultuur van hun land van herkomst weerspiegelen.

Teruggave van erfgoedobjecten ontvreemd via intern kolonialisme

Intern en extern kolonialisme hebben veel gemeen. Beide betreffen overheersing en uitbuiting van een minder krachtige groep door een dominante groep. In het geval van intern kolonialisme vinden de overheersing en uitbuiting plaats binnen één regio of gebied. De dominante nieuwkomers in landen als de Verenigde Staten, Canada, Zuid-Afrika, Australië en Nieuw-Zeeland kwamen uit Europa en hadden zich op verschillende manieren van dat continent losgemaakt. Ze waren beter bewapend dan de inheemse bevolking – Amerikaanse Indianen, Inuit, Khoi, Aboriginal volkeren en Maori. Ze namen ook nieuwe ziekten en ziekteverwekkers mee uit de oude wereld. Die decimeerden veel van deze inheemse groepen. Het algemene patroon was dat Europese nieuwkomers de rijkdommen van inheemse volkeren (zoals land, vee en cultuurschatten) veroverden en schriftelijke wetten introduceerden (vaak gebaseerd op voor inheemse vreemde concepten als grondeigendomstitels) om

14 Zoals werd bevestigd aan één van de auteurs door twee directeurs van nationale musea in West-Afrika.

15 Thomas Thiemeyer, “Cosmopolitanizing Colonial Memories in Germany”, in: *Critical Inquiry*, Chicago, 45/4, 2019, <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/703964?mobileUi=0>, 979 (19-11-2019).

hun eigen belangen te beschermen. Vaak werden deze acties gerechtvaardigd als beschavingsmissies.¹⁶ De meeste oorspronkelijke volkeren hadden weinig meer dan ongeschreven regels en rituelen om hun belangen te beschermen. Kortom, ze stonden machteloos.

Intern kolonialisme en extern kolonialisme delen thema's met betrekking tot het ontnemen van rechten, het onmondig maken van de inheemse bevolking en het winnen van hun bronnen en middelen, maar ze hebben ook een aantal contrasterende kenmerken. Bij het externe kolonialisme bestond er over het algemeen een grote geografische afstand tussen het thuisland van de dominante groep en de te koloniseren bevolking. Europese landen moesten langs het machtige Ottomaanse rijk in de Middellandse Zee varen, wat een uitbreiding naar gebieden dicht bij Europa verhinderde. Met het interne kolonialisme, echter, woonden de bevolking vaak in de buurt, althans in eerste instantie, totdat landen een beleid van gedwongen verhuizing en hervestiging voerden, zoals de Verenigde Staten deden met hun programma's om inheemse bevolkingsgroepen in reservaten te plaatsen. In beide situaties was het uiteindelijke resultaat echter dat veel groepen economisch extreem werden uitgebuit, de controle verloren over hun eigen land en hun cultureel erfgoed kwijt raakten aan de nieuwkomers en hun instellingen.

Wetenschappers zijn het niet eens over wat eerder is begonnen: de roep om teruggave van culturele en historische schatten die waren verdwenen door intern kolonialisme of de roep om teruggave vanwege extern kolonialisme. Sommige schrijvers blijken dit laatste voorrang te geven en suggereren dat claims voor terugkeer als gevolg van intern kolonialisme pas in de jaren zestig begonnen.¹⁷ Anderen plaatsen dat beginpunt ruim voor de Tweede Wereldoorlog en dus tot ver vóór de onafhankelijkheid van koloniën in Azië en Afrika en ver nadat de Zuid-Amerikaanse landen onafhankelijk waren geworden.¹⁸ Het identificeren van een beginpunt is altijd een uitdaging. In de Verenigde Staten, waar veel Indiaanse schatten via intern kolonialisme werden verworven, zien we bijvoorbeeld dat de vraag naar teruggave van land en schatten in de jaren zestig aan kracht begon te winnen, met de opkomst van de beweging van Amerikaanse Indianen (in navolging van de beweging voor de rechten van zwarten in een tijdperk van protesten tegen allerlei acties van de Amerikaanse overheid, vooral vanwege de oorlog in Vietnam). Er zijn echter gedocumenteerde voorbeelden van inheemse Amerikanen die zich inspanden om hun ontnomen schatten langs een juridische weg terug te krijgen. Die gaan terug tot minstens de late 19de eeuw. Onderzoekers hebben bijvoorbeeld de lange geschiedenis van de pogingen van de Iroquois Onondaga Nation beschreven om een set erfgoed *wampum*riemen terug te krijgen die in 1891 door de *wampumbewaker* van de groep zonder toestemming van de Onondaga Nation aan een Amerikaanse overheidsagent waren verkocht. Binnen een jaar hadden Onondaga leiders advocaten ingehuurd en een rechtszaak aangespannen om de riemen te herwinnen. De Onondaganatie moest overigens

16 Ugo Mattei and Laura Nader, *Plunder – When the Rule of Law is Illegal*. Malden MA, 2008.

17 Elazar Barkan, o.c., p. 160.

18 Ana Vrdoljak, *International Law, Museums and the Return of Cultural Treasures*. Cambridge, 2008, p. 118.

nog bijna honderd jaar wachten voordat ze werd herenigd met deze schatten, die lang in het bezit waren van het New York State Museum in Albany.¹⁹

Belangrijker dan de vraag waar de eerste claims vandaan kwamen is de waarneming dat toen intern gekoloniseerde volkeren zich gingen organiseren en eigen lobby's startten, zij ook probeerden de gewijde grond en begraafplaatsen van hun voorouders terug te vorderen. Ze wilden op de cultureel juiste manier kunnen zorgen voor de menselijke resten van hun voorouders en dat grafvoorwerpen werden teruggegeven. Hoewel zelfbeschikking een kernthema was en is voor zowel intern als extern gekoloniseerde mensen, werd voor Europese koloniën politieke onafhankelijkheid een hoge prioriteit. De nadruk van hun claims lag vaak op objecten die ze nodig hadden voor de opbouw van naties en voor het bewijs van hun capaciteiten en gezag als nieuwe staten. De DR Congo, bijvoorbeeld, vroeg om de teruggave van tweehonderd objecten uit België die onderdeel waren geweest van een tentoonstelling die door de Verenigde Staten reisde, jaren na de onafhankelijkheid van De DR Congo. Congolese regeringsfunctionarissen waren beledigd omdat ze niet waren erkend als autoriteiten die het waard waren om te worden geraadpleegd in het ontwerpproces van de tentoonstelling. Wat betreft claims voor objecten die konden helpen bij natievorming, is een zaak met betrekking tot de archipelnaat Indonesië een goed voorbeeld: Indonesische functionarissen wilden van hun voormalige Nederlandse kolonisatoren een oud manuscript terug, omdat zij daarmee konden aantonen dat het al een politieke eenheid was ruim vóór het Europese kolonialisme en dat het toen al de later betwiste gebieden van West-Papoea en Oost-Timor (waarvan velen Indonesië als kolonisator beschouwden) omvatte.²⁰

Teruggaveclaims van intern gekoloniseerde volkeren spelen binnen de grenzen van een natiestaat, terwijl voormalige extern gekoloniseerde landen alleen claims kunnen doen via bilaterale onderhandelingen met een andere natiestaat. Het feit dat de fysieke afstand tussen dominante en onderdrukte groepen in het interne kolonialisme klein is, kan gedeeltelijk verklaren waarom intern gekoloniseerde volkeren al verder zijn in het claimen van hun materiële culturele erfgoed. De Verenigde Staten, Canada, Australië en Nieuw-Zeeland hebben hiervoor wetgeving ingevoerd.

Het Australian Museum en inheemse groepen in Australië en elders in de Stille Oceaan spannen zich in om menselijke resten en rituele objecten terug te brengen naar een veilige plek binnen die inheemse gemeenschappen.²¹ In tegenstelling tot voormalige Europese kolonisatoren was Australië verplicht om een antwoord te vinden op claims vanwege zowel intern kolonialisme (Aboriginal volkeren) en extern kolonialisme (Papoea-Nieuw-Guinea). Dat de geografische afstand tussen Australië en zijn vroegere kolonie Papoea-Nieuw-Guinea relatief klein was, hielp daarbij. De overeenkomsten tussen de benadering van Australië ten opzichte van zijn Aboriginal volkeren en die

19 Martin Sullivan, Return of the Sacred Wampum Belts of the Iroquois, in: *The History Teacher*, 1999, 26 (1), p. 7-14. DOI: 10.2307/494081, <https://www.jstor.org/stable/494081> (19-11-2019).

20 Jos van Beurden, o.c., p. 182 (DR Congo) en p. 131 (Indonesië).

21 Vrdoljak, o.c., p. 252.

van Papoea waren aanzienlijk. Al in de jaren 1980 gaf het Australian Museum een aantal keren menselijke resten terug aan Aboriginal groepen in eigen land en aan de nationale musea van Papoea-Nieuw-Guinea, Vanuatu en de Salomonseilanden.²² Deze acties werden gedeeltelijk versterkt, omdat Australië zijn relaties met onafhankelijke staten in de Stille Oceaan (Solomon Islands, Vanuatu, enz.) wenste te ontwikkelen.

Tot voor kort was de bekendste nationale wet voor de bestrijding van besmette verwervingen als gevolg van intern kolonialisme de “Native American Graves Protection and Repatriation Act” (NAGPRA) uit 1990. De wet bepaalde dat alle door de overheid gefinancierde musea in de Verenigde Staten lijsten van menselijke resten, grafmateriaal en potentieel sacrale objecten in hun collecties aan inheemse Amerikaanse en Hawaïaanse “stammen” (een wettelijk bepaalde status) moesten sturen. Met federale fondsen kunnen hun vertegenwoordigers musea bezoeken om te zien of er voorouderlijke objecten zijn, wat uiteindelijk tot repatriëring kan leiden. NAGPRA is bindende wetgeving, dus teruggave kan in de rechtbank worden afgedwongen. De wet heeft terugwerkende kracht, zodat menselijke resten en begrafenisobjecten die zijn verdwenen voordat de wet in werking trad, ook voor teruggave in aanmerking komen. Volgens het Jaarverslag 2017 van het nationale NAGPRA-programma ontbreken “uitgebreide gegevens over de overdracht (d.w.z. repatriëring of verwijdering) van culturele stukken” na de bekendmaking ervan. Wel is bekend dat er tussen 1990 en 2017, 14.449 sets menselijke resten en 334.318 bijbehorende grafobjecten werden teruggegeven aan Amerikaanse Indianen.²³ Het is moeilijk in te schatten of deze cijfers mee- of tegenvallen. Van de zijde van de Amerikaanse Indianen bestaat er ernstige twijfel over de effectiviteit van NAGPRA. Zoals verschillende antropologen van musea, bijna dertig jaar na NAGPRA, hebben opgemerkt, “hebben de meeste Amerikaanse musea slechts een klein deel van hun totale collecties teruggegeven.”²⁴ Gesprekken met conservatoren en inheemse leiders noemen verschillende redenen hiervoor. Conservatoren wijzen vaak op het gebrek aan middelen en personeel om hun collecties efficiënt te onderzoeken en te bepalen met welke inheemse gemeenschap contact moet worden opgenomen over problematische stukken. Inheemse gemeenschapsleiders onderstrepen op hun beurt dat zij vaak degenen zijn die documentatie moeten verschaffen over hun rechten op rituele voorwerpen in Amerikaanse musea, en dat deze processen tijdrovend en kostbaar zijn.²⁵

De voor inheemse volkeren belangrijkste supranationale verklaring, de in 2007 opgestelde VN-verklaring inzake de Rechten van Inheemse Volkeren

22 Vrdoljak, o.c., p. 256.

23 *Fiscal Year 2017 Report National NAGPRA Program*, <https://www.nps.gov/nagpra/DOCUMENTS/Reports/FY2017-National-NAGPRA-Program-Report.pdf>, 6 (01-10-2019).

24 Chip Colwell-Chanthaphonh, Rachel Maxson & Jami Powell (2011), “The repatriation of culturally unidentifiable human remains”, in: *Museum Management and Curatorship*, 26:1, p. 27-43, DOI: 10.1080/09647775.2011.540125

25 De gesprekken vonden plaats tijdens de Council for Museum Anthropology conference in Santa Fe, 19-21 september 2019.

(UNDRIP), biedt minimumnormen voor hun overleven, waardigheid, welzijn en rechten.²⁶ Zij is niet-bindend. Artikel 11 (2) vereist dat lidstaten culturele, intellectuele, religieuze en spirituele eigendommen, die in beslag waren genomen zonder “vrije, voorafgaande en geïnformeerde toestemming of in strijd met hun wetten, tradities en gewoonten” van die minderheden, aan hen moeten worden teruggegeven. Artikel 28 spreekt van het recht van inheemse volkeren op een dergelijke teruggave. De verklaring is relevant voor eisers van vermiste schatten vanwege extern kolonialisme, omdat ze “een recht op toegang tot cultuur” bevat.²⁷

Het is te vroeg om de effecten van UNDRIP op de vooruitzichten van inheemse groepen te meten voor het terugkrijgen van menselijke resten en rituele objecten. Wel zijn er enkele voorlopige aanwijzingen. Het Canadese Handboek voor Inheemse Repatriëring spreekt over “een nieuw tijdperk”. Sinds 2019 heeft Canada ook een wet op inheemse menselijke overblijfselen en cultuurgoederen. De wet vermeldt de VN-verklaring expliciet maar gaat nog verder. Zij bevordert de terugkeer van inheemse menselijke overblijfselen en cultureel bezit, “waar het zich ook bevindt”, naar de inheemse volkeren van en buiten Canada. Het bereik is dus ook bedoeld om verder te reiken dan Canada. De wet roept op tot een nationale strategie en vereist dat de effectiviteit ervan wordt gemeten twee jaar na de presentatie van deze strategie in het parlement.²⁸

Er zijn veel parallellen tussen voorwerpen die in situaties van intern en extern kolonialisme zijn toegeëigend. Neem Artikel 11 [2] van UNDRIP dat voorwerpen die in beslag zijn genomen zonder toestemming van de inheemse bevolking of in strijd met hun wetten, tradities en gewoonten moeten aan die bevolking worden teruggegeven. Zou er voor eisers van buit uit extern kolonialisme geen vergelijkbare bepaling kunnen worden gemaakt?²⁹

Zoals gezegd, inheemse gemeenschappen dienen al lang claims in voor de terugkeer van hun sacrale gronden, menselijke resten en voorouderlijke grafobjecten. In sommige gevallen slagen ze daar in. Een voorbeeld is de repatriëring van Maori en Moriori resten en objecten naar Nieuw-Zeeland.³⁰ Meestal is de kans op succes het grootst wanneer (1) alle partijen in dezelfde staat wonen, (2) wanneer gemeenschappen goed zijn georganiseerd om te lobbyen voor teruggave door wetgeving en bestuurlijke instrumenten, en (3) wanneer de bredere gemeenschap erkent dat deze intern gekoloniseerde volkeren ernstig werden geschaad.

Controversiële objecten verworven in een context van intern en extern kolonialisme zijn niet de enige categorieën objecten die zijn verkregen op

26 https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/wp-content/uploads/sites/19/2018/11/UNDRIP_E_web.pdf.

27 Jos van Beurden, o.c., p. 115. Evelien Campfens, “The Bangwa Queen – Artifact or Heritage?”, in: *International Journal of Cultural Property*, 2019, 26, p. 75-110, doi:10.1017/S0940739119000043, 103.

28 Royal BC Museum and the Haida Gwaii Museum at Kay Llnagaay, o.c., p. 61. En zie verder de recensie van James Nason van de *Indigenous Repatriation Handbook* in dit nummer voor meer informatie.

29 *National Strategy on Indigenous Human Remains and Cultural Property Repatriation*, <https://www.parl.ca/DocumentViewer/en/42-1/bill/C-391/third-reading> (12-09-2019).

30 <https://www.tepapa.govt.nz/about/repatriation/repatriation-maori-and-moriiori-remains> (30-09-2019).

manieren die we nu als ongepast beschouwen. Nog een andere categorie is die van door nazi's geconfisqueerde kunst. Er zijn grote verschillen tussen naziroofkunst en koloniale roofbuit. Daarom zijn ze lange tijd afzonderlijk behandeld. Meer recent worden ze meer in verband met elkaar bekeken, aangezien de drie categorieën elk een vorm van historisch onrecht zijn.³¹

Teruggave van nazi-roofkunst

Er bestaan grote verschillen tussen door de nazi's geroofde kunstvoorwerpen en betwistbare koloniale verwervingen. Ten eerste verschillen de doelen erachter. De naziroofkunst maakte deel uit van een expliciet, opzettelijk uitroeingsbeleid en genocide, terwijl koloniale roofkunst onderdeel was van beleid van onderwerping en uitbuiting, ook al kon dat beleid aan genocide grenzen. Natuurlijk, lang niet alle cultureel erfgoed, dat van de koloniën naar de Europese en Noord-Amerikaanse hoofdsteden verhuisde of van inheemse volkeren kwam, kan als betwist of verdacht worden beschouwd.

Ten tweede verschillen de periodes waarin deze gebeurtenissen plaatsvonden. Terwijl de nazi's tussen 1933 en 1945 opereerden, waren de Europese expansie en de kolonisatie van inheemse volkeren verspreid over vele eeuwen, te beginnen met respectievelijk de activiteiten van de Portugezen en Spanjaarden in Noord-Afrika en Zuid-Amerika en de Nederlandse onderwerping van inheemse groepen in Zuid-Afrika. Een derde verschil is dat de oorspronkelijke eigenaars van naziroofkunst en hun nakomelingen vaak bekend zijn. Ze kunnen restitutiecommissies in de verschillende Europese landen en in de Verenigde Staten benaderen. Op dit moment hebben deze commissies ruime ervaring met het adviseren over claims. In het geval van koloniaal gewonnen buit is eigendom vaak moeilijker te bepalen. Aan wie moet een stuk of een collectie worden geretourneerd? Gebeurt dat aan een volk of gemeenschap, een traditioneel koninklijk huis, een soevereine staat, een nationaal museum? En hoe ga je om met situaties waarin de oorspronkelijke groep of gemeenschap door de jaren heen is versplinterd?

Een laatste punt betreft de bewijslast. Bewijs van het onvrijwillige verlies van kunstwerken aan de nazi's is veel meer beschikbaar dan voor geroofde voorwerpen als gevolg van intern of extern kolonialisme. Weinig koloniaal geplunderde objecten werden voorafgaand aan hun verwerving op papier of via fotografie gedocumenteerd. De makers, de eerste gebruikers en vroege eigenaren zijn zelden bekend. Etnografische musea in Europese landen hebben zoveel objecten verzameld dat er nog veel onderzoek moet worden gedaan.³² Als koloniaal onttrokken objecten überhaupt een sociale biografie hebben,

31 Voorbeelden van een gecombineerde benadering van Nazi roofkunst en koloniale roofkunst zijn het tentoonstellings- en onderzoeksproject *Collected. Bought. Looted?* door het Weltkulturen Museum e.a. in Frankfurt (augustus 2018 - januari 2019) en een expertmeeting, georganiseerd door de Nederlandse Restitutiecommissie en het NIOD Instituut voor Oorlog, Holocaust en Genocide Studies in Amsterdam (17-05-2019).

32 Zie *Süddeutsche Zeitung*, In deutschen Völkerkundemuseen herrscht totales Chaos, 09-06-2019, <https://www.sueddeutsche.de/kultur/ethnologisches-museum-raubkunst-1.4516193-2> (19-11-2019).

is deze geschreven door degenen die de objecten in beslag hebben genomen. Het “geamputeerde” karakter van deze sociale biografieën wordt bijvoorbeeld weerspiegeld in de catalogus voor de tentoonstelling “Reuzenmaskers uit Congo” in 2015 in het Afrikamuseum in Tervuren, België. De teksten van de catalogus gaan over de jezuïeten die de maskers verzamelden, eerder dan over de makers van de maskers.³³ Een pronkstuk in de nieuwe tentoonstelling van hetzelfde museum is een spijkerbeeld uit De DR Congo, een ontvreemd stuk erfgoed dat onderwerp was van drie onopgeloste teruggaveverzoeken. Niets hiervan wordt vermeld in het bijschrift in de vitrine.³⁴ Samengevat, dit voorbeeld toont hoe geamputeerde geschiedenissen van voorwerpen vaak de controverses uitwissen over de acquisitie en hun verblijfplaats in Europese, Noord-Amerikaanse en Australische musea.

Het is onmogelijk om de totale hoeveelheid roofkunst (van nazi’s en als gevolg van extern en intern kolonialisme) te becijferen. Lynn H. Nicholas schrijft enkel over nazidiefstallen en suggereert dat er “miljoenen ontheemde werken” zijn.³⁵ Om verschillende redenen kan hetzelfde worden gezegd over koloniaal ontvreemde objecten. Centraal in deze discussie is de definitie van cultureel erfgoed. Verwijst de categorie “cultureel erfgoed” alleen naar klassieke schilderijen en Beninobjecten, bijvoorbeeld, of ook naar de antieke vleugel, het erfstuk achtergelaten door een joodse familie die in 1940 moest vluchten? Toen familieleden na de oorlog naar hun voormalige woning terugkeerden, hadden de nieuwe bewoners het huis en de inhoud ervan overgenomen en drongen zij aan op een hard eigendomsbewijs voor de piano. Dat was allemaal verloren gegaan. Het joodse gezin kon geen kant uit, aangezien de documenten verloren gingen, terwijl zij voor hun leven vochten.³⁶

Een andere factor is de veelheid aan actoren. Nazidiefstal betrof niet alleen het naziregime en hoge nazi-ambtenaren, maar ook handelaars, zakenmensen en burens. Bij koloniale diefstal waren zeelieden, handelaren, soldaten, missionarissen, zendelingen, wetenschappers en koloniale ambtenaren betrokken. Hoe kan men tellen wat zij zich toe-eigenden maar niet registreerden als onwettig verkregen, gezien het aantal handen dat deze objecten passeerden zonder enige vorm van documentatie?

Na de Tweede Wereldoorlog doorzochten de geallieerden de nazipakhuizen en musea in de hoop zoveel mogelijk gestolen objecten naar de landen van herkomst terug te brengen. Zo ontdekten zij in een zoutmijn in Oostenrijk 10.000 schilderijen, tekeningen, afbeeldingen, oude wapens en talloze koffers met boeken en archieven.³⁷ Opmerkelijk genoeg gingen de kunstwerken niet terug naar de oorspronkelijke eigenaren of hun nakomelingen, maar naar de regeringen van de landen waaruit ze waren verwijderd. Het duurde bijna een halve eeuw voordat deze regeringen op zoek

33 Julien Volper (red.), *Giant Masks from the Congo - A Belgian Jesuit Ethnographic Heritage*. Tervuren, 2015.

34 Couttenier, “EO.0.0.7943”. Bezoek AfricaMuseum, 06-06-2019.

35 Nicholas, Lynn H., *The Rape of Europe - The Fate of Europe's Treasures in the Third Reich and the Second World War*, New York 1995, 407.

36 Ervaring van één van de auteurs in Utrecht.

37 Nicholas, o.c., p. 348.

gingen naar de rechtmatige eigenaars van naziroofkunst. Het is altijd moeilijk om bij een dergelijke opvallende verschuiving de beslissende factoren aan te wijzen. Mogelijk speelde mee dat, na de val van de Berlijnse Muur in 1989, talloze particuliere eigenaren uit het voormalige Oostblok hun land, gebouwen en fabrieken terugvroegen, al snel gevolgd door claims voor vermiste kunstwerken.³⁸ Dit heeft misschien degenen die kunstwerken verloren aan de nazi's geïnspireerd om ook claims in te dienen. Een andere factor zou de verrassende ontdekking in 1996 kunnen zijn van grote hoeveelheden goud en kunstwerken in Zwitserse bankkluisen, die de nazi's van joodse families hadden afgenomen. Het machtige Joodse Wereldcongres, dat toen lobbyde voor volledige openheid van zaken, was een andere belangrijke factor.³⁹ In landen als Nederland vraagt een groeiend aantal mensen zich nu af of het beleid om naziroofkunst terug te geven aan naoorlogse Europese regeringen terecht was.⁴⁰

Het is opvallend dat de landen die na de Tweede Wereldoorlog teruggevonden nazikunstwerken ontvingen besloten om principes te formuleren voor het teruggeven van kunst aan de nazaten van de oorspronkelijke eigenaars. De "Washington Principles on Nazi Confiscated Art" van 1998 vroegen aandacht voor lacunes in de herkomstgeschiedenis van geclaimde objecten, "rechtvaardige en eerlijke oplossingen" en alternatieve mechanismen voor geschillenbeslechting, waardoor dure en moeilijke gerechtelijke procedures werden voorkomen. Na de Washington Principles volgden nog een paar verklaringen, waaronder Resolutie 1205 van de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa (1999), de Vilnius Principles (2000) en de Terezinverklaring over activa van de Holocaustperiode en aanverwante kwesties (2009). Ze waren allemaal niet-bindend. In verschillende Europese landen en de Verenigde Staten werden restitutiecommissies opgericht. Deze principes en commissies hebben een positief effect gehad op het ongedaan maken van onrecht. Ze hebben "het gedrag van de kunstwereld ingrijpend veranderd" en musea worden geprezen voor het "uitgebreide herkomstonderzoek" dat ze hebben gedaan, wat heeft geleid tot talloze teruggaven.⁴¹

Het lijkt erop dat de val van de Berlijnse Muur, de ontdekking van nazigoud, de lobbyactiviteiten van het Joodse Wereldcongres en nazaten van families die kunstwerken verloren hadden, en de groeiende onvrede onder advocaten, historici en erfgoedspecialisten allemaal tot inspanningen hebben geleid om veel onrecht te herstellen rond de naziroof.

38 Elazar Barkan, o.c., 112.

39 Tom Bower, *Nazi Gold: The Full Story of the Fifty-Year Swiss-Nazi Conspiracy to Steal Billions from Europe's Jews and Holocaust Survivors*. New York, 1997.

40 Commissie Ekkart, *Herkomst gezocht/Origins Unknown*. Den Haag, 2006, p. 7.

41 Joint Declaration Concerning the Implementation of the Washington Principles from 1998 - Germany and the United States reaffirm their commitment to the Washington Conference Principles on Nazi-Confiscated Art (conference 27 November 2018), [https://www.deutschland.de/en/washington-principles-joint-declaration-by-germany-and-the-usa \(07-11-2019\)](https://www.deutschland.de/en/washington-principles-joint-declaration-by-germany-and-the-usa (07-11-2019)).

Conclusie

Ondanks grote en voor de hand liggende verschillen tussen de drie contexten rondom de vervreemde objecten en collecties die hier worden besproken, zijn het allemaal uitingen van historische onrechtvaardigheden die nog (volledig) ongedaan moeten worden gemaakt. Ondanks groeiende bewustwording en controverses rond deze objecten, zijn de meeste claims voor objecten die in het verleden zijn verdwenen verjaard en kunnen dus niet worden opgeëist in een rechtbank. Zo blijft het onrecht bestaan.

Er zijn bestaande wetten die kunnen helpen bij het herstel van de onrechtvaardigheden met betrekking tot menselijke resten en grafobjecten die zijn geroofd in de context van intern kolonialisme. Deze wetten hebben betrekking op claims op het grondgebied van één staat. Hoewel we slechts beperkte informatie hebben over de effectiviteit ervan, zijn er aanwijzingen dat die beperkt is. Niet-bindende principes zijn geformuleerd voor het omgaan met naziroofkunst. Deze principes kunnen zowel worden toegepast voor claims tussen partijen binnen één staat of voor situaties waarbij twee of meer staten betrokken zijn. Hun aanvaarding en toepassing hebben geleid tot ingrijpende veranderingen in de aanpak van de nasleep van het nazonrecht. We moeten nog ontdekken hoe UNDRIP de kansen van inheemse groepen op het terugkrijgen van menselijke resten en rituele objecten zal beïnvloeden. Met betrekking tot de roofbuit die voortvloeit uit extern kolonialisme, zijn verschillende VN-verklaringen en resoluties aanvaard, allemaal niet-bindend. Er is geen bestaande wet voor de zaken, waarbij minstens twee staten of belanghebbenden uit twee staten zijn betrokken. Wachten op een bindende conventie die de terugkeer van vermiste objecten en collecties uit koloniale contexten begeleidt, kan decennia duren. Voor de nabije toekomst kunnen de eisers en huidige bezitters van deze objecten en collecties beter af zijn met een reeks principes voor het omgaan met koloniale culturele en historische objecten. Staten kunnen deze beginselen operationeel maken op een manier die hun specifieke omstandigheden weerspiegelt.

Lobby- en belangenorganisaties hebben een belangrijke rol gespeeld in de gevechten namens nazaten van eigenaars van Nazi-roofkunst en van geplunderde menselijke resten en van begrafenisojecten als gevolg van intern kolonialisme. Voormalige externe kolonies hebben bij verschillende gelegenheden geprobeerd hun eigen lobbygroepen op te richten. De meesten verschillen in hun streven om verloren schatten terug te halen, wat succes in de weg heeft gestaan. Het terughalen van deze geroofde en onrechtmatig verworven voorwerpen was tot nu geen supranationale maar een bilaterale kwestie. Als gevolg hiervan bleven deze initiatieven van korte duur.

Artikels

Gezien de snel veranderende verhoudingen in deze wereld en de actuele algemene discussie over begrippen zoals dekolonisatie, slavernij en restitutie in zowel kranten als academische artikels, leek ons de tijd rijp om het vraagstuk restitutie en repatriëring in *Volkskunde* te onderzoeken.

Volkskunde is het enige academische tijdschrift over immaterieel cultureel erfgoed in de Lage Landen, maar precies België en Nederland hebben een sterk koloniaal verleden: België in de DR Congo en Nederland in Indonesië en andere landen. Dat is de reden waarom *Volkskunde* een themanummer aan dit onderwerp heeft gewijd. En dat leidde en leidt tot sterk uiteenlopende benaderingen van dekolonisatie en restitutie binnen deze twee landen en hun vroegere kolonies, maar vooral ook binnen de musea. Hierbij staan complexe ethische en juridische aspecten van restitutie centraal, naast beschouwingen over de rol van culturele makelaars als bemiddelaars bij interculturele contacten.

Daarom ging de redactie op zoek naar algemene bijdragen en casestudies over verschillende aspecten van teruggave en restitutie, met inbegrip van de voor- en nadelen van de dekolonisatie van koloniale collecties en artikels die problematisch collecties tot stand kwamen en hoe collectiebeherende musea en instituten met die uitdagingen omgaan. We zochten een evenwichtig aantal artikels over cases zowel over Noord als Zuid. De bijdragen gaan over een reeks landen: de DR Congo is het onderwerp van een artikel, Toba (Sumatra, Indonesië) en Sarawak (Borneo, Maleisië) vertegenwoordigen Zuid-Oost-Azië, een artikel is aan kolonisator Portugal gewijd en het afsluitende artikel is van algemene aard.

Francesca Blockeels bijdrage bestudeert Portugal als koloniale mogendheid. Het land was samen met Spanje een voorloper op dat gebied. Portugals vroegere kolonies liggen over 53 landen verspreid. Het verlies van kolonies begon in Portugal al in de zeventiende eeuw – veel vroeger dan bij andere mogendheden, maar eindigde slechts helemaal op het einde van de vorige eeuw. En toch wordt in de westerse wereld Portugal als koloniale mogendheid vaak over het hoofd gezien. De auteur verhaalt waar artefacten in Portugal terecht kwamen en stelt vast dat het debat rond restitutie in Portugal relatief laat op gang kwam.

In haar artikel stelt Lies Busselen de vraag of het volstaat om artefacten te restitueren om te dekoloniseren. Het artikel biedt een theoretische reflectie op het onevenwicht in gedeeld erfgoed tussen de kolonies en de kolonisatoren. De auteur werkt de idee van Johannes Fabians “ontkenning van gelijktijdigheid” uit. De idee heeft betrekking op ongelijke relaties, waarbij de vraag (van de brongemeenschap) en het antwoord (van de kolonisator) in het algemeen helemaal niet synchroon verlopen. Busselen stelt dat juridische kaders ter zake erg onduidelijk zijn en restitutie vaak in de weg staan. Dat geldt a fortiori voor België, waar de vraag van verschillende groepen contrasteert met het politieke discours hierover. Toch merken we sinds 2017 een verandering.

Elsbeth Dekker bestudeert het thema dekolonisatie en restitutie aan de hand van de Christoffelcollectie die zich in het MAS (Museum aan de Stroom Antwerpen) bevindt. Haar artikel is gebaseerd op een zin op een briefkaart in een interactief gedeelte van een tentoonstelling van Sumatraans Indonesische Toba Batakobjecten in BOZAR: *Het zou beter zijn dat alle Indonesische erfgoed dat zich in het buitenland bevindt, terug naar Indonesië komt*. Dekker onderzoekt dit standpunt en merkt op dat deze eerste vaststelling uiteindelijk tot een aantal nieuwe vragen leidt. De belangrijkste vraag bevindt zich op het juridische niveau. De vraag van de respondent (die waarschijnlijk een Toba Batakperspectief weergeeft)

botst, zoals zij opmerkt, met juridische obstakels. De kern van de vraag is (i) wie een stem krijgt in het debat en (ii) hoe een museum deze kwesties aan de orde kan stellen en (iii) respectvol de stemmen van de mensen die van hun voorouderlijke materiële cultuur zijn beroofd, vertegenwoordigen. Het zijn de structuren van ongelijkheid tussen de brongemeenschap en de kolonisator die de huidige eigendomsrechten legitimeren en zo een belemmering vormen voor de mogelijke teruggave van artefacten en objecten.

Tijdens research in het Sarawak Museum (Borneo, Maleisië) ziet Valerie Mashman eerder onverwacht het zinnetje *geplunderd tijdens een expeditie* in een acquisitieboek aangaande een set van zes huishoudelijke objecten. De auteur vindt uiteindelijk de objecten in het depot van het museum. Ze zetten haar aan om de geschiedenis van de objecten en de omstandigheden van de verwerving te onderzoeken. Haar verhaal toont aan hoe het gewelddadig regime van de Britse koloniale overste James Brooke in zijn drang naar territoriale expansie op Borneo gepaard ging met de kracht en het geweld van strafexpedities die uiteindelijk een grote tol eisten van de autochtone bevolking, en in het bijzonder van vrouwen en kinderen. Centraal in dit artikel zijn de vragen waarom huisraad zou worden geschonken als geroofde objecten en waarom de bezitter ze tientallen jaren zou hebben bewaard en pas bij zijn pensionering aan het Sarawak Museum hebben geschonken. Het geplunderde huisraad is niet enkel een teken van overwinning in de oorlogsvoering, maar houdt ook een uitnodiging voor academische research en reconstructie van het leven van de oorspronkelijke eigenaars, gebaseerd op mondelinge geschiedenissen en koloniale rapporten. Op die manier kunnen die voorwerpen als een katalysator dienen voor een bredere reconstructie van ervaringen en trauma's van een stam in die periode.

In zijn bijdrage bespreekt Jonas Van Mulder de belangrijke ontwikkelingen in archiefwetenschappen en -praktijk die waardevolle bijdragen kunnen leveren aan het actuele debat van dekolonisatie en restitutie. De laatste jaren leidden tot een steeds grotere transparantie en verdere collaboratie op gebied van het archiveringsproces bij archivisten en brongemeenschappen. Die samenwerkingsprocessen houden meteen enkele uitdagingen in. Digitalisering maakt enorme massa's materiaal vrij, maar we moeten tegelijkertijd de potentiële consequenties van deze vrijgave onder ogen zien. Wat is onder andere bijvoorbeeld de ruimte voor inclusie van meerdere stemmen en perspectieven bij digitalisering. Zoals Van Mulder benadrukt, het dynamiseren van archieven zou in ieder geval moeten toelaten dat er ruimte is voor nieuwe interpretaties en toepassingen. Daarbij zijn dialoog, transparantie en ruimte voor dissonantie absolute sleutelvoorwaarden.

Het moge duidelijk zijn dat dit themanummer ondanks de duidelijke titel een breed scala aan perspectieven, waarbij er haast zo veel standpunten zijn als deelnemers aan het debat. Restitutie is nooit een eenvoudig en rechtlijnig proces, maar heeft zoveel – vaak onverwachte – aspecten, zodat je wel tot dit disparate resultaat komt. Dat werd nog eens heel erg duidelijk in Gent tijdens de TAPAS-conferentie.

Kortom, we hebben nog een grote weg te gaan voordat we een levensvatbaar restitutiebeleid kunnen voeren. Maar we nemen kennis van het groeiende

aantal conferenties en workshops over dit onderwerp, zoals de recente tweedaagse conferentie in Vlaanderen.⁴² We hopen dat deze speciale uitgave zal bijdragen tot de ontwikkeling van grondige en genuanceerde richtlijnen voor de teruggave van cultureel erfgoed.

42 De TAPAS Conference, 2-3 december 2019, werd georganiseerd door de UGent. De ondertitel luidde: Restitution of Colonial Collections in Europe: Possibilities, Challenges, Dilemmas. TAPAS is een acroniem voor Thinking About the Past. <http://www.tapas.ugent.be/activities/restitutionofcolonial-collectionsineurope/programme> (9-12-2019)

Returns Unraveled

Reflections on Museum Objects in an Age of Repatriation and Restitution

“Repatriation can be so rewarding for institutions, and although it is time-consuming and absorbs many human and financial resources, the benefits are far-reaching and go beyond doing the right thing.”¹

Indigenous Repatriation Handbook, Canada

There are many misunderstandings and emotions surrounding the return² of looted and official collections derived from colonial contexts. As a result, proponents and opponents of return often clash. Proponents underscore former colonies’ rights to recover lost relics and former colonizers’ duty to actively participate in their return. For proponents of returns, decolonization is not complete unless important objects and collections return to their places of origin. They perceive a serious imbalance between the quality and quantity of colonial collections in Western museums and those in former colonies’ museums. In contrast, opponents question the very notion of there being any sort of “duty” to return these objects. They underscore the lack of laws or treaties requiring these actions. For them, the danger is great that one return will have a domino effect, initiating the ultimate dismantling and demolition of museums in the west. Moreover, they question whether former colonies are sufficiently equipped to adequately care for returned objects. And, some note that it was so very long ago that these objects were collected in the first place, rendering these debates unnecessary distractions.

This introduction aims to situate and contribute to these discussions. In the pages that follow we make a distinction between objects that

1 Royal BC Museum and the Haida Gwaii Museum at Kay Llnagaay, *Indigenous Repatriation Handbook*, 2019, https://royalbcmuseum.bc.ca/sites/default/files/indigenous_repatriation_handbook_v01_screen_jw_20190327.pdf (19-11/2019), p. 61.

2 Following Lyndel Prott, we use the word ‘return’ as a rather neutral term, whereas ‘restitution’ is used to convey a presupposition that a claim was based on an unjust acquisition. ‘Repatriation’ is most frequently used for human remains, although many also use this term for sacred cultural objects, especially in the United States, as we have done in this introduction. See Lyndel V. Prott, *Witnesses to History – Documents and Writings on the Return of Cultural Objects*, UNESCO Publishing. Paris, 2009, p. XXI – XXIV.

have ended up elsewhere due to external colonialism and objects that have disappeared as a result of internal colonialism. We also place the discussion of returns of colonial collections alongside those concerning Nazi looted art in order to shed light on broader issues pertaining to debates surrounding returns.

In 1955, the East German Prime Minister, Otto Grotewohl, visited the People's Republic of China seeking greater diplomatic recognition of his country. As a gift, he brought ten flags and a Chinese encyclopaedia. Soldiers of Emperor Wilhelm II had seized these in 1897, when China did not swiftly succumb to German demands for a trade and naval base. Of the 190 flags originally seized and transported to Berlin, all but ten went up in flames during bombings in World War II. China's Former Prime Minister and Minister of Foreign Affairs Zhou Enlai was visibly pleased when he accepted the gift from the East German Prime Minister. For the two countries, the return was "a symbolic break with Germany's colonial legacy." As Grotewohl said, "During colonialism many things were stolen. We do not want to have anything to do with colonialism. There should be no stolen things in our museums." In turn, Zhou Enlai replied: "The day that everything comes back is not far anymore."³

Today, 65 years later, we know that both leaders were far too optimistic about the return of spoils of war and other involuntarily disposed treasures. Only recently have discussions concerning objects and collections from colonial contexts gained remarkable traction. Examples of this traction abound. In 2018, President Emmanuel Macron of France ordered that 26 objects be returned to the Republic of Benin. French soldiers looted these items from this West African region in 1892.⁴ President Macron's decision was in response to a 2016 claim lodged by the Republic of Benin to return approximately 5,000 objects. President Macron had studied the ground-breaking advice of Felwine Sarr and Bénédicte Savoy for a radical new French return policy and decided it was time to take action.⁵

An example from 2019 involves the German state of Baden-Württemberg's return of a Bible and a whip, which had belonged to Namibia's national hero, Hendrik Witbooi. The Linden Museum in the state's capital, Stuttgart, had preserved these spoils of war for over a hundred years. It was difficult for the Namibians to decide on the appropriate recipient: There were several possibilities, including the National Archives (and therefore the national government), the Nama people who were once led by Witbooi, or the Witbooi Royal House.⁶

3 Deutsches Historisches Museum, *German Colonialism – Fragments Past and Present*. Berlin, 2016, p. 220. We transcribed the quotations from an ancient black and white film shown at the exhibition (29-12-2016).

4 <https://www.theartnewspaper.com/comment/french-report-calls-for-massive-restitution-of-african-artefacts-while-macron-promises-return-of-26-items-to-benin> (07-11-2019).

5 Felwine Sarr & Bénédicte Savoy, *The Restitution of African Cultural Heritage. Toward a New Relational Ethics*. Paris, 2018, https://restitutionreport2018.com/sarr_savoy_en.pdf (17-09-2019).

6 https://www.arnold-bergstraesser.de/sites/default/files/field/pub-download/kossler_the_bible_the_whip_final_0.pdf (17-12-2019).

There are many more examples from other European countries, as well, as the articles in this Special Issue demonstrate, but these two convey how many factors play a role in discussions of returns. Some former colonies are eager to retrieve historical and cultural treasures. They submit claims. Others are more cautious and primarily interested in securing returns of specific items needed for filling gaps in their own museum collections. A few former colonizers volunteer to return objects, others only respond after claims. Some objects are spoils of war, others seem to have been acquired in less overtly violent fashions. Some former colonizers are willing to transfer ownership of property to the societies of origin, while others go no further than long-term lending. Countries such as Ethiopia and China have never been colonies. Yet they have been severely affected by the European drive for expansion and suffered from colonial contexts or a colonial framework.⁷ Still other groups have experienced the loss of heritage objects due to processes of internal colonialism, most notably Native American communities in the United States, First Nation groups in Canada and New Zealand, and Australian Aboriginal groups.

This introduction discusses three related categories of disputed objects and collections, addresses the complexities surrounding these different categories of “displaced objects” and introduces readers to the articles that comprise this special issue.

Return of heritage objects alienated via external colonialism

There is a long history of protests surrounding looted cultural heritage due to external colonialism. 19th-century diaries and travel journals as well as more recent historical research report instances of intense opposition from local people against colonial soldiers, officers, or missionaries who confiscated ritual objects or destroyed them.⁸ After the post- World War II wave of independence in Asia and Africa, calls for returns became more ardent. In the discussion that follows, we distinguish three waves entailing distinctive discourses: an initial colonialism-discourse, a developmental discourse, and a second colonialism-discourse.⁹

In the initial colonialism-discourse, former colonies, united in the Non-Aligned Movement, made themselves heard.¹⁰ They criticized the colonizers, argued for political and economic independence and pushed to break ties

7 The term ‘colonial contexts’ is used in, for example, the German *Leitfaden zum Umgang mit Sammlungsgut aus kolonialen Kontexten*, <https://www.museumbund.de/wp-content/uploads/2018/05/dmb-leitfaden-kolonialismus.pdf> (17-12-2019). Felwine Sarr and Bénédicte Savoy use the term ‘colonial framework’ in their advice to French President Macron, http://restitutionreport2018.com/sarr_savoy_en.pdf, (07-12-2019), p. 31 & 55.

8 John Williams, *A Narrative of missionary enterprises in the South Sea Islands*. London, 1838, p. 192; 179; 65, 70, 149; 108, 177. M. Couttenier, 2018. EO.0.0.7943. BMGN - Low Countries Historical Review, 133(2), p. 91–104. DOI: <http://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.10553>. Michel Leiris, *L’Afrique fantôme*. Paris, [1934] 1981, p. 450.

9 Susan Legêne (Vrije Universiteit Amsterdam) inspired this three-part periodization, which is elaborated here.

10 Vijay Prashad, *The Darker Nations – A People’s History of the Third World*. New York, 2007.

with the former metropolises, while some explicitly requested the return of lost treasures. Most new countries were busy establishing their administrations at national, regional, and local levels, and cultivating their newly found national unity. Few had experts who could serve as architects for return-policies. In some cases, the relationship with the former colonizer had so deteriorated that they dared not make specific demands. As indicated above, the claims often concerned collections that strengthened the national identity of the newly established nation. But their efforts to regain their looted heritage objects generally failed. A notable exception to this pattern was the return of flags by East Germany to China mentioned earlier. There were other incidental returns as well.¹¹ Most European countries had little awareness of or concern for these requests for returns. Yet for some European museum officials and citizens, the former colonies were an uncomfortable reminder of the unequal distribution of historical and cultural treasures and the way they and other colonial powers had acquired many objects in their museums.

In response to this discourse that called attention to colonial extractions of objects and confronted Europeans with their uneasy colonial pasts, leaders in those European countries initiated a friendlier development-oriented discourse. This new discourse essentially drew a line between the ways of the colonial past and the new post-colonial era of “assistance.” European countries were willing to make aid funds available to strengthen museum infrastructure in their old colonies. A few willingly agreed to return some objects to fill gaps in the collections of their old colonies.

Nevertheless, large-scale “returns” were out of the question. Sometimes, the vocabulary of “gifting” was embraced in lieu of the term “returns.” For instance, in the 1970s, the Netherlands and Belgium handed treasures over to Indonesia and DR Congo. In both cases the transfers were defined as gifts. They could not be termed “returns” for fear that the label would imply that the transfers involved objects that had been wrongly acquired. The gifts were far from generous. Dutch and Belgian museum directors stalled the process as best as they could.¹² In contrast, Denmark made more generous transfers of treasures to its cold colonies, Iceland and Greenland. Australia did the same for Papua New Guinea. Great Britain, France, Germany, Spain and Portugal did nothing. Several European countries revealed their reluctance to engage with colonial looting claims by opposing the 1970 Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property. Their fears of snowballing claims for colonially looted objects were unfounded, because the Convention did not work retroactively.

Since the end of the last century, the development-discourse has been fading. Aid was largely eliminated, as Europe had less money for such endeavours. In addition, many former colonies wished to disengage from these sorts of paternalistic dependency relationships with their former colonial masters. Moreover, some new post-colonial nations preferred to keep their old

11 Jos van Beurden, *Treasures in Trusted Hands – Negotiating the Future of Colonial Cultural Objects*. Leiden, 2017, 24 ff.

12 Jos van Beurden, o.c., p. 182.

colonial masters at bay and sought partners elsewhere, with China, India and other Asian countries. For instance, the new Museum of Black Civilisations in Dakar, Senegal, was built with Chinese money and DR Congo's new national museum comes thanks to funds and expertise from South Korea.

The fading of the development-discourse created room for a second, new colonialism-oriented-discourse. This newer colonialism discourse is distinctive from earlier discourses in several ways. First, an important characteristic is that the participants in the discourse have become much more proactive and assertive, morally grounding identities based on the dualism of "victims" versus "perpetrators".¹³ The victims are more empowered and better equipped than they were shortly after their independence. Some – such as the Republic of Benin, Nigeria, Senegal, Ivory Coast, Mexico, Cambodia and India – have lodged claims for returns. Many are improving their museum infrastructure. Other post-colonial nations that repeatedly requested returns in earlier eras but had lost stamina because their requests were never seriously addressed were reinvigorated.¹⁴ The perpetrators, Europeans and North Americans, feel increasingly responsible for injustices committed by their ancestors in colonial contexts. Here it is important to note that the passage of time has also facilitated these normative shifts, as a new, younger generation of European and North American leaders and heritage professionals has now replaced those of the colonial era. Thus, we are now seeing some European and North American governments, museums, and heritage institutions initiating their own provenance research in order to identify problematic objects in their public collections.

Second, the concept of "old colonies" has been expanded to include nations that were not directly colonized but rather touched by "colonial contexts". As noted earlier, this broader interpretation includes countries such as China and Ethiopia, which also suffered from European colonialism and imperialism. Both countries are explicit in their plans to reclaim colonial-era thefts.

And finally, third, globalization and migration have added new participants to the discourse: diasporas and their western supporters and allies. These groups organize themselves in movements such as *Berlin post-colonial*, *Kolonialismus im Kasten?* and *NoHumboldt21* in Germany, *CRAN* (Conseil Représentatif des Association Noirs) in France and *BAMKO-CRAN* in Belgium. These organizations have expressed often radical ideas about returns and are growing into an international network.¹⁵ At the same time, for some, the very presence of diaspora post-colonial populations in Europe suggests new reasons for retaining pieces that reflect the history and culture of their residents' countries of origin.

13 Elazar Barkan, *The Guilt of Nations: Restitution and Negotiating Historical Injustices*. New York/London, 2000, p. XVII, XVIII.

14 As one of the authors was reassured by two directors of national museums in West Africa.

15 Thomas Thiemeyer, "Cosmopolitanizing Colonial Memories in Germany", in: *Critical Inquiry*, Chicago, 45/4, 2019, <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/703964?mobileUi=0>, 979 (19-11-2019).

Return of heritage objects alienated via internal colonialism

Internal and external colonialism have much in common. Both concern the domination and exploitation of a less powerful group by a dominant group. In the case of internal colonialism, the domination and exploitation occur within one region or area. The dominant newcomers in countries such as the United States, Canada, South Africa, Australia, and New Zealand came from Europe and, in various ways, had detached themselves from that continent. They were better armed than the indigenous populations - Native Americans, Inuit and Indians, Khoi, Aboriginal peoples and Maori. They also carried new diseases and pathogens from the old world that decimated many of these indigenous groups. The general pattern involved European newcomers capturing indigenous peoples' resources (such as land, livestock, and treasures), and introducing written laws (often based on alien concepts such as land titles) to secure their own interests. Frequently, these actions were justified as civilizing missions.¹⁶ The original inhabitants often had little more than unwritten rules, rituals and hand-crafted blades, arrows, and spears with which to protect their interests. In short, they were relatively powerless.

Internal colonialism and external colonialism had overlapping themes involving disenfranchisement, disempowerment, and extraction of resources, yet they also had some contrasting features. With external colonialism, there was generally great geographic distance between the dominant group's homeland and the population being colonized. European countries had to sail past the mighty Ottoman Empire in the Mediterranean, which prevented an expansion into areas closer to Europe. With internal colonialism, in contrast, the populations often resided nearby, at least initially before countries adopted policies of removal and relocation, as the United States did with its Native American reservation programs. In both situations, however, the ultimate outcome was that many groups experienced extreme economic exploitation, loss of control over their own lands, and the transfer of their cultural heritage to the newcomers and their institutions.

Researchers disagree on which started earlier: the call for returns of cultural and historical treasures that had disappeared due to internal colonialism or the call for returns because of external colonialism. Some writers seem to give the latter primacy and suggest that claims for returns arising from internal colonialism did not begin until the 1960s.¹⁷ Others place that starting point well before the Second World War and thus far before the independence of colonies in Asia and Africa and far after South American countries gained independence.¹⁸ Identifying starting points is always challenging. For instance, in the United States where many Native American treasures were extracted via internal colonialism, we see demands for returns of lands and treasures begin to gain momentum in the 1960s, with the rise of the American Indian Movement (on the tail of the black rights movement in an era of protests against United

16 Ugo Mattei & Laura Nader, *Plunder – When the Rule of Law is Illegal*. Malden MA, 2008.

17 Elazar Barkan, o.c., p. 160.

18 Ana Vrdoljak, *International Law, Museums and the Return of Cultural Treasures*. Cambridge, 2008, p. 118.

States government actions of all sorts, especially the war in Vietnam). However, there are documented instances of Native American initiating legal efforts to regain their abducted treasures going back at least as far as the late 1800s. For instance, researchers have chronicled the long saga of the Iroquois Onondaga's Nation attempts to recover a set of heirloom wampum belts that had been sold to a US government agent by the group's wampum-keeper without Onondaga Nation consent in 1891. Within a year, Onondaga leaders had hired lawyers and initiated a lawsuit to regain the belts. The Onondaga Nation was to wait close to another 100 years before being reunited with these treasures, which had long been held by the New York State Museum in Albany.¹⁹

Perhaps it is more important to note that when internally colonized peoples began organizing themselves and setting up their own lobbies, many sought to reclaim their holy lands and the burial sites of ancestors. Hoping to once again care for their forbearers' human remains of their forbearers in culturally proscribed ways, and they wanted ritually used burial objects returned. Although self-determination was and is a key issue for both internally and externally colonised people, political independence became a high priority for European colonies. The focus of these former colonies' claims was often more on objects that they needed for nation building and for proving their capabilities and authoritative statuses as new states. The DR Congo, for example, requested the two hundred objects from Belgium that had been part of an exhibition traveling through the United States, years after The DR Congo's independence. The DR Congo's government officials were offended because they had not been recognized as authorities worthy of consultation in the exhibition design process. Regarding claims for nation-building objects, a case involving the archipelago nation of Indonesia is a good example: Indonesian officials wanted the return of an ancient manuscript from its former colonialists, the Netherlands, as the manuscript could show that it was already a political unit well before colonialism and included the contested territories of West Papua and East Timor (which many saw Indonesia as colonizing).²⁰

Restitution claims from internally colonized peoples operate within the boundaries of a single nation state, while externally colonized nations can only engage in restitution claims via bilateral negotiations with another nation state. The fact that the physical distance between dominant and oppressed groups in internal colonialism is small may partially explain why internally colonized peoples are already further in re-claiming their material culture heritage. The United States, Canada, Australia and New Zealand have introduced legislation for this.

In Australia, the Australian Museum and native groups there and elsewhere in the Pacific have sought to repatriate human remains and grave objects to repositories within those indigenous communities.²¹ Unlike former European colonisers, Australia was obliged to navigate return-claims due

19 Martin Sullivan, "Return of the Sacred Wampum Belts of the Iroquois," *The History Teacher*, 1999, 26 (1), p. 7-14. DOI: 10.2307/494081, <https://www.jstor.org/stable/494081> (19-11-2019).

20 Jos van Beurden, o.c., 182 (DR Congo) and 131 (Indonesia).

21 Vrdoljak, o.c., 252.

to both internal colonialism (Aboriginal peoples) and external colonialism (Papua New Guinea). That the geographical distance between Australia and its former colony of Papua New Guinea was relatively small, was helpful. There were considerable similarities between Australia's approach to its Aboriginal peoples and to its former colonized subjects in Papua New Guinea. As early as the 1980s, the Australian Museum had made a number of returns to Aboriginal groups in Australia and to the national museums of Papua New Guinea, Vanuatu, and the Solomon Islands.²² These actions have also been fuelled, in part, by Australia's recognition of the need to develop positive relations with neighbouring independent states in the Pacific (Solomon Islands, Vanuatu, etc.).

Until recently, the best-known national law for combating tainted acquisitions resulting from internal colonialism has been the 1990 United States Native American Graves Protection and Repatriation Act (NAGPRA). It requires all federally funded museums in the United States to send Native American and Hawaiian "tribes" (a legally-determined status) lists of human remains, funerary material, and potentially sacred objects in their collections. Federal funds enable indigenous groups' representatives to visit museums holding their ancestral objects, which can ultimately lead to repatriation. NAGPRA is binding legislation, so restitution can be enforced in court, and it is retroactive, thus human remains and burial objects that disappeared before the law came into force are also covered. According to the 2017 Annual Report of the National NAGPRA Program, there is no "comprehensive data on the transfer (i.e. repatriation or disposition) or cultural items following the publication of a notice." Between 1990 and 2017, 14,449 sets of human remains and 334,318 associated burial objects were returned to Native Americans.²³ It is difficult to estimate whether these are impressive or dismaying figures. On the Native American side, there are serious doubts about the effectiveness of NAGPRA. As several museum anthropologists recently observed, almost thirty years after NAGPRA, "most American museums have only returned a small fraction of their total collections."²⁴ Conversations with curators and native leaders suggest a variety of reasons for this. Curators often point to lack of funds and personnel to efficiently research their own collections to determine which native community should be contacted about problematic holdings. Native community leaders, in turn, underscore that the onus is too often placed on them to provide documentation of their rights to sacred objects held in American museums, and that these processes can be time consuming and costly.²⁵

22 Vrdoljak, o.c., 256.

23 *Fiscal Year 2017 Report National NAGPRA Program*, <https://www.nps.gov/nagpra/DOCUMENTS/Reports/FY2017-National-NAGPRA-Program-Report.pdf>, 6 (01-10-2019).

24 Chip Colwell-Chanthaphonh, Rachel Maxson & Jami Powell, "The repatriation of culturally unidentifiable human remains", in: *Museum Management and Curatorship*, 2011, 26:1, p. 27-43, DOI: 10.1080/09647775.2011.540125.

25 The conversations took place at the Council for Museum Anthropology conference in Santa Fe, September 19 - 21, 2019.

The most important multinational declaration, the United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (UNDRIP) established in 2007, offers minimum standards for the survival, dignity, well-being and rights of indigenous communities.²⁶ It is non-binding. Art. 11(2) requires member states to return cultural, intellectual, religious and spiritual property seized “without their free, prior and informed consent or in violation of their laws, traditions and customs” to the source communities. Art. 28 speaks of the right of indigenous people to such a return. This Declaration is relevant for claimants of treasures missing due to external colonialism, because it contains “a right of access to culture”.²⁷

It is too early to measure the effects of UNDRIP on indigenous groups’ prospects for retrieving human remains and ritual objects. However, there are some preliminary indications. The Canadian *Indigenous Repatriation Handbook* speaks about “a new era”.²⁸ Since 2019, Canada also initiated its own Indigenous Human Remains and Cultural Property Act. This law explicitly mentions the UN Declaration, extending its reach by t promoting the return of indigenous human remains and cultural property, “wherever situated”, to the indigenous peoples in *and beyond* Canada. The Act calls for a national strategy and requires that its effectiveness be measured two years after the presentation of this strategy in the Parliament (For more information see James Nason’s review of the Canadian *Indigenous Repatriation Handbook* in this Special Issue).

There are many parallels between materials taken in situations of internal and external colonialism. Consider Art. 11[2] of UNDRIP’s stipulations that property seized without the consent of indigenous people or in violation of their laws, traditions, and customs should be returned to the source communities. Might not a comparable stipulation be made for claimants of loot resulting from external colonialism?²⁹

As noted earlier, indigenous communities have long been lodging claims for returns of their sacred lands, human remains, and ancestral burial objects. In some cases, they succeed, an example being the repatriation of Maori and Moriori heads to New Zealand.³⁰ Most often, success appears to happen when (1) all parties live within the same state, (2) when communities are well organized to lobby for returns via legislation and administrative instruments, and (3) when there is general recognition on the part of the broader community that these internally colonized peoples were seriously wronged.

26 https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/wp-content/uploads/sites/19/2018/11/UNDRIP_E_web.pdf.

27 Jos van Beurden, o.c., p. 115. Evelien Campfens, “The Bangwa Queen – Artifact or Heritage?”, in: *International Journal of Cultural Property* (2019) 26:75–110, doi:10.1017/S0940739119000043, 103.

28 Royal BC Museum and the Haida Gwaii Museum at Kay Llnagaay, *Indigenous Repatriation Handbook*, 2019, https://royalbcmuseum.bc.ca/sites/default/files/indigenous_repatriation_handbook_v01_screen_jw_20190327.pdf (13-09-2019), 61.

29 *National Strategy on Indigenous Human Remains and Cultural Property Repatriation*, <https://www.parl.ca/DocumentViewer/en/42-1/bill/C-391/third-reading> (visited September 12, 2019).

30 <https://www.tepapa.govt.nz/about/repatriation/repatriation-maori-and-moriiori-remains> (30-09-2019).

Controversial objects extracted in the context of internal and external colonialism are not the only categories of objects that have been acquired in ways we now consider improper. Yet another category is that of Nazi-confiscated art. There are major differences between Nazi-looted art and colonially extracted loot, which is why they have been treated separately for a long time. More recently, however, they have been re-envisioned as more closely linked, as both involve historical injustices.³¹

Return of nazi looted art works

There are major differences between Nazi-confiscated art works and contested colonial acquisitions. First, the goals behind these outsider acquisitions differ. The Nazi confiscations were part of an explicit, deliberate eradication policy and genocide, whereas colonially looted art was part of policies of submission and exploitation, although such policies could extend to genocide. And, of course, not all cultural heritage which migrated from the colonies to European and North American capitals or was captured from indigenous people can be considered disputable or tainted.

Second, the eras in which these events transpired differ. While the Nazis operated between 1933 and 1945, the European expansion and the colonisation of indigenous peoples were spread over many centuries, beginning respectively with the Portuguese and Spaniards' activities in North Africa and South America and the Dutch submission of indigenous groups in South Africa. A third difference is that the original owners of Nazi looted art and their descendants are often known. They can approach restitution committees in the various European countries and in the United States. At this point in time, these committees have ample experience advising on claims. In the case of colonially extracted loot, ownership is often more difficult to determine. To whom should an item or collection be returned? Does it get directed to a people or community, a traditional/indigenous royal house, the sovereign state, the national museum? And how does one handle situations where the original group or community has splintered over the years?

A final point concerns the burden of evidence. Evidence of the involuntary loss of Nazi-confiscated art works is more available than for art works looted via internal or external colonialism. Few colonially looted objects are documented in place on paper or via photography, prior to their extraction. The makers, the initial users, and early owners are rarely known. Ethnographic museums in European countries have amassed such large quantities of objects that many have yet to be researched.³² If colonially extracted objects have any social biographies whatsoever, those who captured the objects have written them.

31 Examples of a combined approach of Nazi-looted art and colonial loot are the exhibition and research project *Collected. Bought. Looted?* by the Weltkulturen Museum e.a. in Frankfurt (August 2018 - January 2019) and a meeting of experts, organised by the Dutch Restitution Committee and the NIOD Institute for War, Holocaust and Genocide Studies in Amsterdam (17-05-2019).

32 See *Süddeutsche Zeitung*, In deutschen Völkermuseen herrscht totales Chaos, 09-06-2019, <https://www.sueddeutsche.de/kultur/ethnologisches-museum-raubkunst-1.4516193-2> (19-11-2019).

The “amputated” nature of these social biographies is reflected, for instance, in the catalogue for the exhibition “Giant Masks from the Congo” in 2015 at the Africa Museum in Tervuren, Belgium.³³ The catalogue’s accounts of the objects do not deal with their makers, but rather with the Jesuits, who collected the masks. The new exhibition at the same museum features a nail-image from The DR Congo, a piece of captured heritage that has been the focus of three unresolved return requests. None of this is mentioned in the caption displayed adjacent to that object.³⁴ In short, in this example we see how amputated object histories often erase the controversies surrounding their acquisition and continued residence in European, North American and Australian museums.

It is impossible to approximate the total amount of looted art in our collections (both Nazi-looted art and looted art resulting from external and internal colonialism). Writing solely on Nazi thefts, Lynn H. Nicholas suggests there are “millions of displaced works”.³⁵ For various reasons the same can be said about colonially abducted objects. Central to this discussion is the definition of cultural heritage. Does the category of “cultural heritage” refer only to classical paintings and Benin objects, for example, or also to the heirloom antique grand piano left behind by a Jewish family forced to flee in 1940? In this last example, when the Jewish family members returned to their former residence after the war, new residents had taken over the home and its contents and insisted on hard proof of ownership for the piano. The Jewish family had no options, as their documentation had been lost with their flight for their lives during the war years.³⁶

Another factor is the multitude of actors. Nazi robbery not only involved the Nazi regime and senior Nazi officials, but also traders, businessmen, and neighbours. Colonial robbery involved sailors, traders, soldiers, missionaries, scientists, and colonial officials. Given the number of hands these objects passed through, and the fact that these transactions were often undocumented, how can one authoritatively count what they appropriated, but did not record, as unlawfully acquired?

After the Second World War, the Allies searched Nazi warehouses and museums hoping to return as many stolen objects as possible to the countries of origin. In a salt mine in Austria, for example, they discovered around 10,000 paintings, drawings, images, old weapons and countless cases with books and archives.³⁷ Remarkably, the artworks did not go back to the original owners or their descendants but to the governments of the countries from which they had been removed. It took almost half a century for these governments to start searching for the rightful owners of Nazi loot. It is always difficult to identify the decisive factors in such a striking shift. Possibly, after the fall of

33 Julien Volper, ed., *Giant Masks from the Congo- A Belgian Jesuit Ethnographic Heritage*. Tervuren, 2015.

34 Maarten Couttenier, *EO.0.0.7943*, BMGN Historical Countries Review, vol. 133/2/2018, p. 79-90.
<https://www.bmgn-lchr.nl/articles/10.18352/bmgn-lchr.10553/>. Visit Africa Museum, 06-06-2019.

35 Nicholas Lynn H., *The Rape of Europe- The Fate of Europe’s Treasures in the Third Reich and the Second World War*. New York, 1995, p. 407.

36 Experienced by one of the authors in Utrecht, the Netherlands.

37 Nicholas, o.c., p. 348.

the Berlin Wall in 1989, numerous private owners from the former Eastern bloc claimed land, buildings, and factories, which was soon followed by claims for missing works of art.³⁸ This might have inspired those who lost art works to the Nazi's to initiate claims. Another factor could be the startling 1996 discovery of large amounts of gold and works of art in Swiss bank vaults, which the Nazi had taken from Jewish families. The powerful Jewish World Congress, which was then lobbying for complete transparency and restitution, was another an important factor.³⁹ In countries such as the Netherlands, a growing number of people are now questioning whether the policy of returning Nazi loot to post-war European governments was justified.⁴⁰

It is striking that the countries that received recovered Nazi art works after the Second World War decided to formulate principles for returning art to the original owners' descendants. The 1998 Washington Principles on Nazi Confiscated Art requested that gaps in the provenance history of claimed objects be scrutinized, "just and fair solutions," and alternative dispute resolution mechanisms, which prevented costly and difficult court procedures. After the Washington Principles, a few more declarations followed, including Resolution 1205 of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (1999), the Vilnius Principles (2000) and the Terezin Declaration on Holocaust Era Assets and Related Issues (2009). They were all non-binding. National restitution committees have been established in various European countries and the United States. Together, these principles and commissions have had a positive effect on reversing injustices. They have "profoundly changed the way the art world behaves" and museums are praised for the "extensive provenance research" they have done, which has led to countless returns.⁴¹

It seems that the Fall of the Berlin Wall, the discovery of Nazi-looted gold, the lobbying activities of the Jewish World Congress and descendants of families that lost art works, and the growing discontent among lawyers, historians and heritage specialists have all triggered recent efforts to repair many injustices surrounding Nazi robberies.

Conclusion

Despite great and obvious differences between the three contexts surrounding the alienated objects and collections discussed here, all three contexts involve historical injustices that have yet to be (fully) repaired. Although awareness of the issues and controversies surrounding these objects is growing, most claims for materials captured in the past are time-barred and thus cannot be claimed via court proceedings. Thus, the injustice persists.

38 Elazar Barkan, o.c., p. 112.

39 Tom Bower, *Nazi Gold: The Full Story of the Fifty-Year Swiss-Nazi Conspiracy to Steal Billions from Europe's Jews and Holocaust Survivors*. New York, 1997.

40 Commissie Ekkart, *Herkomst gezocht/Origins Unknown*. Den Haag, 2006, p. 7.

41 Joint Declaration Concerning the Implementation of the Washington Principles from 1998 - Germany and the United States reaffirm their commitment to the Washington Conference Principles on Nazi-Confiscated Art (conference held on 27 November 2018), <https://www.deutschland.de/en/washington-principles-joint-declaration-by-germany-and-the-usa> (07-11-2019).

There are established laws that can help repair the injustices relating to art works looted in the context of internal colonialism. These laws relate to claims on the territory of one state. Although we have only limited information about the effectiveness of these laws, there are indications that their effects are limited. Non-binding principles have been formulated to address Nazi looted art works. These principles can be applied both for claims between parties inside one state or for situations involving two or more states. Their acceptance and application have led to radical changes in dealing with the aftermath of Nazi era injustices. We have yet to know how seriously the 2007 UNDRIP will impact the future of lost human remains and indigenous groups' ritual objects. Regarding loot resulting from external colonialism, several UN declarations and resolutions have been accepted, all non-binding. There is no established law for the cases, which entail the involvement of at least two states or stakeholders from two states. A binding convention that guides the return of tainted objects and collections from colonial contexts may take decades to achieve. For the near future, the claimants and current possessors of these objects and collections may be better off with a set of principles for dealing with colonial cultural and historical objects. States can make these principles operational in ways that reflect their specific circumstances.

Lobbying and advocacy groups have played major roles in fighting on behalf of descendants of owners of Nazi looted art, of looted human remains, and of funeral objects resulting from internal colonialism. Former external colonies have tried to establish their own lobbying groups on various occasions. Most have differed in their drive to retrieve lost treasures, which has stood in the way of success. Until now, retrieving looted and unjustly extracted materials has been a multilateral matter, rather than a bilateral matter. As a result, these initiatives remained short-lived.

Articles in this special issue

Given rapidly changing international relationships and current discussions of decolonisation, slavery and restitution in both newspaper and academic articles, we felt that the time was ripe to explore issues surrounding repatriation and restitution in *Volkskunde*.

Volkskunde is the only academic journal on intangible cultural heritage in the Low Countries. Both the Netherlands and Belgium have strong colonial pasts: Belgium in the DR Congo and the Netherlands in Indonesia (among other places), hence our special issue on this discussion. There have been a wide variety of approaches to decolonisation and restitution within these two nations and their former colonies, but also, and above all, within museums. Complex ethical and legal aspects of restitution are central here, as well as consideration of the role of cultural brokers as mediators in intercultural contacts.

For these reasons the editors sought contributions and case studies on various aspects of returns and restitution, including the pros and cons of decolonising of colonial collections, and articles documenting how problematic collections were acquired and how museums and institutions managing these

collections deal with these challenges. We sought a balanced number of articles focussed on cases involving the North and South. Beyond the special issue's overarching theme, it is difficult to find a common thread running through all the contributions in this volume. The articles cover a range of nations: the DR Congo is the subject of one article, while Sumatra (Indonesia) and Sarawak (Borneo, Malaysia) represent Southeast Asia. Another article is dedicated to Portugal and the closing article is of a general nature.

Francesca Blockeel's contribution examines Portugal's history as a colonial power. Portugal's former colonies are spread over 53 countries. The loss of colonies began in Portugal as early as the seventeenth century- much earlier than elsewhere - only ending at the close of the last century. And yet, in the western world, Portugal is often overlooked as a colonial power. The author chronicles where artefacts ended up in Portugal and observes that the debate on restitution in Portugal was launched relatively late in history.

In her article, Lies Busselen poses the question of whether returning artefacts automatically decolonises them. The article offers a theoretical reflection on the inequality in shared heritage between the colonies and the colonizers. The author elaborates on Johannes Fabian's idea of "denial of simultaneity." "This idea pertains to often unequal relationships, in which the question (of the source community) and the answer (of the colonizer) are generally not at all synchronised. As Busselen observes, legal frameworks are very unclear and often stand in the way of restitution. This applies a fortiori to Belgium, where the question asked by different groups contrasts with the political discourse on the subject. Nevertheless, we have witnessed changes since 2017.

Elsbeth Dekker studies the theme of decolonisation and restitution drawing examples from the Christoffel collection in Belgium's MAS museum. Her article is rooted in a sentence recorded by a visitor to a special exhibition held at BOZAR Brussels. Written on a postcard, the sentence reads: *It would be better if all Indonesian heritage abroad were to return to Indonesia*. Dekker examines this point of view, observing that this initial determination ultimately raises a number of new questions. The most important question pertains legal issues. As she observes, the respondent's question (presumably reflecting a Toba Batak perspective) clashes with legal obstacles. At the core are the issues of (i) who gets a voice in the debate; (ii) how can museums address these imbalances; and (iii) how can museums respectfully represent the voices of those disenfranchised from their ancestral material culture. It is the structures of inequality between the source community and the coloniser that legitimise the current property rights and thus become obstacles in the possible restitution of artefacts and objects.

While doing research in the Sarawak Museum (Borneo, Malaysia), Valerie Mashman unexpectedly stumbled on the phrase "*plundered during an expedition*" in the museum's acquisition book's reference to a set of six household objects. The author eventually finds the objects in the museum's collections and Sarawak museum officials encourage her to more closely investigate the objects' history and circumstances of their acquisition. Her ensuing article in this volume highlights the violent regime of British colonial official James

Brooke and his punitive drive for territorial expansion on Borneo, which took a great toll on indigenous people, particularly women and children. At the core of her article are the questions of why household goods would be donated as "plundered objects" and why the owner might have kept them for decades before donating them to the Sarawak Museum upon retirement. The plundered household objects signals not only victory in warfare, but also offers an invitation for a scholarly exploration and reconstruction of the original owners' lives, drawing from oral histories and colonial reports. Thus, these objects can serve as catalysts for reconstructing broader tribal experiences and traumas in this period.

In his contribution, Jonas Van Mulder, discusses important developments in archival science and practice that offer potentially valuable contributions to the current debate on decolonisation and restitution. Recent years have witnessed ever-greater transparency and collaborations amongst archivists and source communities, archiving process. Such collaborations, however, pose various challenges. Digitisation makes vast amounts of material available, but at the same time we must consider the potential consequences of this availability. For example, how does digitisation facilitate or hinder the inclusion of multiple voices and perspectives? As Van Mulder emphasizes, archives should allow room for new interpretations and applications. As he suggests, dialogue, transparency and room for dissonance are key requirements.

Clearly, despite our special issue's overarching theme of returns, repatriation and restitution, there are a wide range of perspectives and sometimes almost as many points of view as there are participants in the debates. Restitution is never a simple and straightforward process, but has so many - often unexpected - aspects, that we should not find it surprising that this special issues reflects a wide range of perspectives and topics.

To conclude, we still have a great journey ahead of us before a viable restitution policy can be implemented. But we take heart to see the growing number of conferences and workshops on the topic, such as the recent two-day conference held in Flanders.⁴² We hope that this special issue will help to sow the seeds for developing thorough and nuanced guidelines regarding to restitution.

42 The TAPAS Conference, 2-3 december 2019, was organized by UGent. Its subtitle was: Restitution of Colonial Collections in Europe: Possibilities, Challenges, Dilemmas. TAPAS is an acronym for Thinking About the Past. <http://www.tapas.ugent.be/activities/restitutionofcolonialcollectionsineurope/programme> (9-12-2019).